

KONSTITUTSIYALAR, ULARNING TARIXI VA O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI.

Muallif: Abdumurodov Azizbek Yusuf o‘g‘li

*Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya
universiteti Xalqaro huquq fakulteti talabasi.*

Telefon raqami: +998941092079

E-mail: abdumurodovazizbek2110@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada konstitutsiyaning tarixiy rivojlanish bosqichlari, jamiyatdagi o‘rni va uning davlat boshqaruvidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Konstitutsiyaning huquqiy tizimdagi markaziy o‘rni, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashdagi roli, hokimiyatlar bo‘linishi prinsipini mustahkamlashdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy davlatlarda konstitutsiyaviy qadriyatlarning milliy birlik, fuqarolik ongini shakllantirish va xalqaro maydondagi nufuzni oshirishdagi o‘rni ochib beriladi. Maqolada tarixiy misollar hamda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy tamoyillari orqali mavzu chuqur yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, konstitutsiyaviy huquq, huquqiy davlat, inson huquqlari, demokratik jamiyat, siyosiy tizim, konstitutsiyaviy islohotlar, O‘zbekiston Respublikasi, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati.

Konstitutsiya tushunchasi. Dastavval konstitutsiya nima ekanligini aniqlashtirib olamiz. Zamonaviy konstitutsiyalarning katta qismi davlatning asosiy tamoyillarini, hokimiyat tuzilmasi va jarayonlarini hamda fuqarolarning asosiy huquqlarini oddiy qonuniy akt bilan bir tomonlama o‘zgartirib bo‘lmaydigan oliy huquqiy hujjatda bayon etadi. Bu oliy huquq odatda **konstitutsiya** deb ataladi. Konstitutsiya bu quyidagi asosiy huquqiy-siyosiy prinsiplar majmuasidir: ¹

1. Davlatdagi, shu jumladan oddiy qonun chiqaruvchi institutlar uchun ham majburiy hisoblanadi;
2. Hukumat institutlarining tuzilishi va faoliyati, siyosiy tamoyillar hamda fuqarolarning huquqlariga taalluqlidir;
3. Keng jamoatchilik tomonidan legitim deb e’tirof etilgan bo‘ladi;
4. Oddiy qonunlarga nisbatan o‘zgartirilishi ancha murakkab bo‘ladi (masalan, parlamentning uchdan ikki qism ovozi yoki referendum talab qilinadi);

¹ Demokratiya va saylovlarga yordam berish xalqaro institutining 2014-yilgi konstitutsiya to‘g‘risida hisoboti:

https://constitutionnet.org/sites/default/files/what_is_a_constitution_0.pdf

5. Kamida vakillik va inson huquqlari nuqtai nazaridan xalqaro miqyosda tan olingan demokratik tizim mezonlariga javob beradi.

Konstitutsiyalar paydo bo‘lishi tarixi. Konstitutsiya insoniyat tarixida davlat boshqaruvi, huquqiy tizim va fuqaro jamiyatining eng muhim tayanch hujjatlaridan biri sifatida shakllangan. U uzoq tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lib, turli davrlarda turlicha mazmun kasb etgan. Quyida konstitutsiyalar tarixining asosiy bosqichlariga nazar tashlaymiz:

1. Qadimgi davrlarda konstitutsiya tushunchasining shakllanishi. Konstitutsiyaga o‘xshash dastlabki fikrlar qadimgi Yunoniston va Rim davrlarida uchraydi. Masalan, qadimgi Afina davlatida xalq yig‘inlari, majlislar va qonun chiqaruvchi organlar mavjud bo‘lgan. Afina demokratiyasi orqali hokimiyatni bo‘lish, fuqarolarning ishtirokini ta‘minlash g‘oyalari ilgari surilgan.

Qadimgi Rimda esa “Res publica” tushunchasi, ya‘ni “xalq ishi” degan ibora² paydo bo‘lgan bo‘lib, bu davrda konsullar, senat va xalq yig‘inlari orqali davlat boshqaruvi amalga oshirilgan. Rim huquqi, ayniqsa “12 jadvalli qonunlar”, davlat va huquq asoslarini belgilagan ilk normativ hujjatlardan biri hisoblanadi. Bular konstitutsiyaviy g‘oyaning ilk ko‘rinishlari edi.

2. O‘rta asrlar va cheklovchi hujjatlar. O‘rta asrlarda monarxik boshqaruv hukmron bo‘lgan bo‘lsa-da, ayrim hujjatlar orqali hukmdor hokimiyati cheklanib borilgan. Bu jarayonda **1215-yilgi “Magna Charta Libertatum” (Erkinliklar Buyuk Xartiyasi)** muhim ahamiyatga ega. Angliyada qirol Jon tomonidan imzolangan ushbu hujjat qirol hokimiyatini cheklab, boyonlarning va cherkovning ayrim huquqlarini tan olgan.

Ushbu hujjat konstitutsiyaviy rivojlanish uchun asos bo‘lib xizmat qilgan. Shuningdek, bu davrda siyosiy nazariya sohasida Jon Lokk, Sharl Monteskye, Jan Jak Russo kabi faylasuflar konstitutsiyaviy boshqaruv, hokimiyatni bo‘lish, erkinlik va qonun ustuvorligi haqida asosiy g‘oyalarni ilgari surganlar.

3. Yangi davr va yozma konstitutsiyalarning paydo bo‘lishi. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida birinchi yozma konstitutsiyalar yaratiladi. Eng qadimgi yozma konstitutsiyalar quyidagilar hisoblanadi:

AQSh Konstitutsiyasi (1787-yil): Bu tarixdagi eng qadimgi amalda bo‘lgan yozma konstitutsiya bo‘lib, federal boshqaruv, uchta hokimiyat bo‘linmasi va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini belgilab berdi. AQSh Konstitutsiyasi boshqa ko‘plab davlatlar uchun namuna bo‘lgan.

Fransiya konstitutsiyasi (1791-yil): Bu konstitutsiya inqilobdan so‘nggi Fransiyada qirollikni cheklovchi va qonunchilikka asoslangan boshqaruv shaklini

² Dunyodagi yetakchi online lug‘at: <https://www.dictionary.com/browse/res-publica>

belgilab berdi. Bu konstitutsiya orqali inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi ham mustahkamlandi.

Bu davrdan boshlab, ko‘plab Yevropa va Lotin Amerikasi davlatlari o‘z konstitutsiyalarini qabul qila boshladilar. Ularda inson huquqlari, demokratik boshqaruv, parlament tizimi, erkin saylov kabi prinsiplarga asoslangan tartiblar joriy etildi.

4. Zamonaviy davr: Konstitutsiyaviy rivojlanish va xilma-xillik. XX-XXI asrlarda konstitutsiyalar yanada murakkab, keng qamrovli hujjatlarga aylandi. Ikkinchi Jahon urushidan so‘ng xalqaro huquq va inson huquqlarini himoya qiluvchi normativ bazalar mustahkamlandi. Masalan:

1949-yilgi Germaniya Asosiy qonuni (Grundgesetz)

1947-yilgi Yaponiya Konstitutsiyasi

1992-yildagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

Bu hujjatlar fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini kafolatlaydi va demokratik boshqaruv asoslarini belgilaydi. Ayni paytda, ko‘plab davlatlarda konstitutsiyalar doimiy takomillashib bormoqda, ular zamonaviy muammolarga, atrof-muhit muhofazasi, texnologiyalar, axborot xavfsizligi kabi yangi sohalarga oid qoidalarni o‘z ichiga olmoqda.

Konstitutsiyaning jamiyatdagi o‘rni. Konstitutsiya har qanday davlatning huquqiy, siyosiy va ijtimoiy asoslarini belgilovchi eng oliy huquqiy hujjat hisoblanadi. U nafaqat davlat tuzilmasini va hokimiyatlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi, balki fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini kafolatlaydi. Shuning uchun ham konstitutsiyaning jamiyatdagi o‘rni beqiyos va ko‘p qirrali hisoblanadi.

1. Huquqiy asos sifatida. Konstitutsiya jamiyat hayotining barcha sohalarini tartibga soluvchi qonunlar tizimining asosi sanaladi. Barcha qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa me‘yoriy hujjatlar konstitutsiyaga zid bo‘lmasligi lozim. Bu holat “konstitutsiyaviylik prinsipi” deb ataladi. Shu jihatdan, konstitutsiya huquqiy tizimning asosiy elementidir.

Konstitutsiyada fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va majburiyatlari mustahkamlab qo‘yiladi. Bu hujjat orqali fuqarolar o‘z huquqlarini himoya qilish, erkin fikr bildirish, ta‘lim olish, mehnat qilish va boshqa konstitutsiyaviy huquqlardan foydalanish imkoniga ega bo‘ladilar.

2. Davlat boshqaruvi va hokimiyatlar bo‘linishini belgilovchi vosita. Konstitutsiya davlat hokimiyati tizimini aniq belgilab beradi: qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyati o‘rtasida muvozanat va bo‘linish prinsiplariga asoslanadi. Bu esa davlatning bir markazlashgan va avtoritar tuzumga aylanishiga yo‘l qo‘ymaydi.

Masalan, parlament qanday shakllanishi, prezident qanday saylanishi, hukumat qanday tuzilishi, sudlar qanday ishlashi, bularning barchasi konstitutsiyada belgilanadi.

Shu tarzda, konstitutsiya davlatning siyosiy tizimini belgilovchi asosiy hujjatga aylanadi.

3. Ijtimoiy barqarorlik va tartib kafolati. Konstitutsiya jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim vosita hisoblanadi. U fuqarolarning o'zaro munosabatlari, davlat va jamiyat o'rtasidagi aloqalar, shuningdek turli guruhlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Agar konstitutsiyaviy tartib mavjud bo'lsa, jamiyatda nizolar kamayadi, qonun ustuvorligi ta'minlanadi.

Konstitutsiyaning mavjudligi jamiyatda adolat va tenglik tamoyillarining ustuvor bo'lishiga xizmat qiladi. Har bir fuqaro o'z huquqlarini bilib, uni qonuniy yo'l bilan himoya qilish imkoniga ega bo'ladi.

4. Xalqaro maydonda davlat obro'sini belgilovchi hujjat. Zamonaviy dunyoda konstitutsiya davlatning demokratiya ekanligi, inson huquqlariga rioya qilishi va huquqiy tizimining yetukligini ko'rsatuvchi mezonlardan biri sifatida qaraladi. Inson huquqlari, ayollar va erkaklar tengligi, so'z erkinligi, diniy bag'rikenglik, ekologik xavfsizlik kabi prinsiplarning konstitutsiyada mustahkamlanishi xalqaro hamjamiyat tomonidan yuqori baholanadi.

Shuning uchun, kuchli konstitutsiyaga ega bo'lgan davlat xalqaro maydonda ham ishonchli, barqaror va taraqqiyotga intilayotgan davlat sifatida tan olinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlovchi, huquqiy-demokratik jamiyat qurilishi yo'lida asosiy tayanch hujjat hisoblanadi. U O'zbekiston xalqining siyosiy irodasini ifoda etuvchi, davlat va jamiyatning huquqiy negizini belgilovchi asosiy qonundir.

1. Qabul qilinishi va tarixiy ahamiyati

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi **1992-yil 8-dekabr** kuni O'zbekiston Oliy Kengashining XI sessiyasida qabul qilingan. Bu sana yurtimiz tarixida muhim burilish nuqtasi bo'lib, mustaqil davlat sifatida mamlakatning huquqiy asoslarini belgilab berdi. Konstitutsiya ishlab chiqilishida xalqaro tajriba, tarixiy an'analar, xalqning mentaliteti va huquqiy ehtiyojlari inobatga olingan.

Konstitutsiyaning yaratilishi mustaqil O'zbekistonning siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu hujjat orqali O'zbekiston o'zining demokratik rivojlanish yo'lini tanlaganini butun dunyoga e'lon qildi.

2. Konstitutsiyaning asosiy tamoyillari

O'zbekiston Konstitutsiyasi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

Xalq hokimiyati – davlat hokimiyatining yagona manbai xalq hisoblanadi.

Huquqiy davlat – qonun ustuvorligi, barcha fuqarolar va davlat organlarining qonunga bo'ysunishi ta'minlanadi.

Hokimiyatlar bo'linishi – qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyatlari o'zaro muvozanat asosida faoliyat yuritadi.

Inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari – Konstitutsiya har bir insonning huquqlari va erkinliklarini tan oladi va kafolatlaydi.

Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik – Konstitutsiyada barcha millat va konfessiyalarning teng huquqliligi kafolatlanadi.

3. Tuzilishi va mazmuni

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi **6 bo'lim, 27 bob va 155 moddadan** iborat. Quyidagilar Konstitutsiyaning asosiy bo'limlarini tashkil etadi:

Asosiy prinsiplar I-IV bob	Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari va burchllari V-Xi bob	Jamiyat va shaxs XII-XV bob	Ma'muriy- hududiy va davlat tuzilishi XVI-XVII	Davlat hokimiyatiing tashkil etilishi XVIII-XXVII bob	Konstitutsiy aga o'zgartirish kiritish tartibi
----------------------------------	---	-----------------------------------	---	--	--

4. Konstitutsiyaning amaliy o'rni va rivojlanishi

Konstitutsiya O'zbekistonda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish, inson huquqlarini himoya qilish va demokratik qadriyatlarni mustahkamlashda asosiy hujjat hisoblanadi. Har bir qonun, qaror yoki farmon konstitutsiyaviy normalarga mos bo'lishi shart.

Ayni paytda Konstitutsiyaning takomillashuvi, zamonaviy talablar asosida yangilanishi ham dolzarbdir. Xususan, 2023-yilda Konstitutsiyaga muhim o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Bu o'zgarishlar orqali inson huquqlarini yanada mustahkamlash, mahalliy boshqaruvni rivojlantirish, fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan yangi normalar joriy etildi va yangi **Advokatlikka** bag'ishlangan bob qo'shildi.

5. Konstitutsiyaning tarbiyaviy va mafkuraviy roli

Konstitutsiya nafaqat huquqiy, balki ma'naviy-mafkuraviy ahamiyatga ham ega. U yosh avlodni Vatanga sadoqat, qonunlarga hurmat, fuqarolik burchini anglash ruhida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Shu sababli, Konstitutsiya yurtimizda huquqiy savodxonlikni oshirish, huquqiy madaniyatni shakllantirishda tayanch vositadir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, konstitutsiya har bir davlatning mustahkam huquqiy poydevori bo'lib, uning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tuzilishini belgilaydi. U inson huquq va erkinliklarini kafolatlovchi, fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi, davlat hokimiyatining qonuniy va adolatli faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim hujjatdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ham mustaqillik davrining eng muhim yutug'i bo'lib, xalqimizning siyosiy irodasi, orzu-umidlari va qadriyatlarini o'zida aks ettiradi. Bugungi kunda konstitutsiyaning zamonaviy talablar asosida yangilanib borayotgani, huquqiy islohotlar bilan uyg'un holda takomillashayotgani –

O‘zbekistonning ochiq, demokratik va huquqiy davlat sifatida taraqqiyot yo‘lidan borayotganining yaqqol dalilidir.

Kelajakda ham konstitutsiyaning jamiyatdagi o‘rni yanada mustahkamlanishi, fuqarolarning huquqiy ongini oshirishda, adolatli jamiyat barpo etishda muhim rol o‘ynashi shubhasizdir. Har bir fuqaro o‘z konstitutsiyasini bilishi, hurmat qilishi va unga amal qilishi barqaror taraqqiyotning eng muhim kafolatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. Demokratiya va saylovlarga yordam berish xalqaro institutining 2014-yilgi konstitutsiya to‘g‘risida hisoboti:
https://constitutionnet.org/sites/default/files/what_is_a_constitution_0.pdf
3. Dictionary.com onlayn lug‘ati: <https://www.dictionary.com>
4. Abdurahmonov K.H. Davlat va huquq nazariyasi. Toshkent “Adolat” 2020
5. B. H. Jamshidov. Huquqiy davlat nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, Yurist nashriyoti. 2019